

4.3. Muutused eesti kogukondades ja eesti keele oskus

Kristiina Praakli

Sissejuhatus

Emakeelena kõnelejate arvu poolest kuulub eesti keel maailma 7099 keele seas 400 suurema hulka (Ethnologue 2017). Arvestatud on keeli, mille emakeelena kõnelejaid on vähemalt üks miljon. Kõige suurem on eesti keelt emakeelena kõnelejate arv mõistagi Eesti Vabariigis, kus eesti keel on riigikeel. Eesti elanikkonnast räägib eesti keelt emakeelena 886 859 inimest ehk 68,5% rahvastikust (REL 2011). Nagu näitavad kahe eelmise rahvaloenduse andmed (2000, 2011), on loendusevahelisel ajal eestikeelse elanikkonna arv kahanenud 34 958 inimese ehk 3,8% võrra: üle-eelmise rahvaloenduse ajal (REL 2000) pidas eesti keelt emakeeleks 921 817 Eesti elanikku. Kõnelejate arvu vähenemise peamised põhjused on väljaränne ning negatiivne loomulik iive.

Eesti keel on viimase paarikümne aastaga jõudnud paljude riikide keelemaastikule. Eesti keele kõnelejaid elab kõikjal maailmas, nad on mobiilsemad, rahvusvahelisemad ning mitmekeelsemad kui kunagi varem. Ühe keele jaoks tähendab rändeprotsessides osalemine ennekõike liikumist ühest keeleroomist teise, teisisõnu: riigipiiri ületavad nii kõneleja kui ka tema emakeel. Sellega väheneb eesti keele kõnelejate arv Eestis, kuid suureneb kusagil mujal, vähemalt mingiks ajaks. Samas jääb kõneleja emakeel teisenenud keeleoludes paratamatult nõrgemasse positsiooni: keele varasem kasutusväli argi- ja avaliku suhtluse keelena aheneb,

hääbub või kaob täielikult, emakeele kõnelemine piirdub argisituatsioonide või lähivõrgustikega või kandub virtuaalsetesse struktuuridesse. Keel on eeskätt suhtlusvahend, aga mitte ainult. Eesti kogukondades väljastpool Eestit on see alati olnud olulisimaks identiteedi tähistajaks (Ehala 2017), kusjuures varem või hiljem tõstatub küsimus kõneleja suhtest emakeele, enamuskeele ja teiste keeltega, emakeele kasutamise vajadusest ja võimalustest, keele hoidmisest, arendamisest ning põlvkondlikust ülekandest.

Mis tahes keskkonnas pole emakeele säilitamine, selle püsimiseks vajalike algatuste, tegevuste ja struktuuride loomine ning elushoidmine kunagi kerge ülesanne. See sõltub eeskätt kogukonnast ja selle struktuurist, kõnelejate arvust ja keeleoskusest, kohapealsetest institutsioonidest ning aktiivsest inimressursist, keele tuumikala (Eesti) institutsioonide toetusest, aga ka keele nähtavusest, positsioonist ning staatusest teiste keelte kontekstis. Ennekõike aga siiski kõnelejast endast, tema soovist, vajadusest ja valmisolekust emakeelt rääkida, arendada ja põlvkondlikult edasi anda.

Käesolev artikkel võtab vaatluse alla eesti keele võimaliku käekäigu eesti kogukondades. Artikli esimene peatükk teeb sissevaate sellesse, kuidas on kogukonnad muutunud ning mida võiksid need rääkida eesti keele positsiooni, arengute ning kestlikkuse kohta. Teine peatükk käsitleb eesti keele oskuse, kasutusvalikute ja keelevalikute küsimusi ning vaatlleb eri kogukondade näitel eesti keele kõnelejate keelelist käitumist. Kolmandas peatükis peatutakse eesti keele õppel ja selle toetamisel.

4.3.1. Eesti kogukondade muutumisest

Piiritagused eesti keelt kõnelevad kogukonnad on kujunenud mitme rändelaine tulemusena (Kumer–Haukanõmm ja Telve 2017).

Küsimustele, kui suur on väljaspool Eestit elavate eesti keele kõnelejate arv või milline on nende eesti keele oskuse tase, ei ole võimalik ammendavat vastust anda. Kui Eestis elavate eesti keele kõnelejate arvu hindamisel võib toetuda rahva ja eluruumide loenduse (REL 2011) või statistikaameti andmetele, siis paljude riikide puhul on see keeruline (et mitte öelda võimatu), sest keeletunnused ei kuulu kohustuslike loendustunnuste hulka ning välispäritolu elanikkonna arvu kaardistamisel lähtutakse üheselt määratletavatest tunnustest, nagu kodakondsus, päritolu ja sünniriik. Eri riikide statistikas ning uurimustes esitatud andmete põhjal (Praakli ja Viikberg 2010 ning siinse kogumiku artiklid) võib väita, et üle 50 000 eesti keele kõneleja elab Soomes, vähemalt 20 000 Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Rootsis ja Venemaal, ligi 10 000 Austraalias, tuhandeid kõnelejaid on Saksamaal ja Suurbritannias. Seega võib väljaspool Eestit elava eestikeelse elanikkonna puhul hinnanguliselt rääkida ehk suurusjärgust kuni 200 000.

Arvulises mõttes on lääneriikides paiknevad, eeskätt pärast Teist maailmasõda moodustunud eesti kogukonnad Eesti taasiseseisvumise järel oluliselt suuremaks kasvanud (nt Rootsi, Saksamaa, Suurbritannia), tekkinud on ka arvukalt mikrokogukondi (eeskätt Soomes, vt Ehala 2017). Idapoolsed (Venemaa) kogukonnad on pigem kahanenud, kuna juurdekasvu pole toimunud või on see jäänud marginaalseks.

Eesti keel on jõudnud ka nende riikide keelemaastikule, mis pole varasemalt väljarände sihtriikide hulka kuulunud (nt Belgia, Hispaania, Luksemburg) või on uuesti jõudnud nendesse riikidesse, kus kogukondade sõjajärgset toimimist ja arengut takistasid poliitilised tegurid. Seda just Soome puhul, kus juba 20. sajandi esimesel kümnendil elas paar tuhat eestlast ning tegutsesid mitmed seltsid. Kui 1991. aastal elas Soomes tuhatkond eesti keele kõnelejat, enne ühinemist Euroopa Liiduga 13 784, siis 2015. aastal alaliselt juba ligi 50 000 (Tilastokeskus 2016). Riigis ajutiselt viibiva eestikeelse elanikkonna arv ei ole teada, on arvatud (meedia), et see arv võib ulatuda kümnetesse tuhandetesse. Enamik eesti keele kõnelejaist (30 182) elab Lõuna–Soomes Uusimaa maakonnas, suurem osa pealinnas Helsingis või selle lähiümbruses (Praakli 2017). Vanuselise struktuuri poolest on Soome eestikeelne elanikkond nooremas eas ehk 20.–30. eluaastates, soolise jagunemise lõikes on nooremates vanuserühmades rohkem mehi kui naisi: meeste arv on suurim 30–34-aastaste (kokku 3070), naiste arv 25–29-aastaste (2604) seas. Suur on ka alla

19-aastaste osatähtsus (10 527). Eesti keele käekäigu osas lähitulevikus ongi üks võtmeküsimus, milliseks kujunevad keeltevahelised suhted noorima, praegu koolieelse ja põhikoolialise põlvkonna jaoks: kas ja millisel tasemel nad eesti keele omandavad, kui palju on nende hulgas eesti keele potentsiaalseid säilitajaid ning keele võimalikke edasiandjaid tulevikus?

Kogukonna taaskujunemisest võib rääkida ka Saksamaa puhul. Sõja-aastatel Eestist Saksamaale jõudnud mitmekümnest tuhandest eestlasest lahkus 1950. aastate alguses umbes 27 000 teistesse riikidesse, Saksamaale jäi mõni tuhat eestlast (Praakli 2016: 15). 2014. aasta lõpus elas Saksamaal 6023 Eesti kodakondsusega inimest: naisi 3927, mehi 2096 (statistilised andmed Praakli 2016: 9, 17–18, vt ka Destatis 2015). Eestlaste arv oli liidumaade lõikes suurim Baieris (1038), Nordrhein–Westfaleenis (1069) ning Baden–Württembergis (949).

Eesti keele kõnelejate kogukondade teket eri paigus on taasiseseisvumise järgselt mõjutanud ka institutsioonilised tegurid, mis on kujundanud nende kogukondade vanuselist, soolist ning hariduslikku struktuuri. Nii on kogukondi, mis on liikmete taustalt ühtlasemad (Belgia, Luksemburg, Saksamaa), teisi iseloomustab suurem heterogeensus (Soome); on kogukondi, millele on väljaspoolt praktiliselt kõikidel ligipääs (Soome), on suletumaid kogukondi (nt Belgia, Luksemburg), millele juurdepääsu piiravad välised tegurid, näiteks institutsionaalsed asjaolud. Euroopa Liidu struktuuride, esinduste ja rahvusvaheliste organisatsioonide koondumine Belgiasse ja Luksemburgi on tinginud küll vajaduse eestikeelse tööjõu, kuid spetsiifilisemate oskuste, haridusliku ettevalmistuse (valdavalt kõrgharidus) ning väga hea võõrkeeleoskusega töötajaskonna järele. Belgia ja Luksemburgi eestikeelsed kogukonnad ongi kujunenud eeskätt eri institutsioonide vajadustest. Belgia paarituhandelisest eestlaskonnast enamik töötab Euroopa Liidu institutsioonides, Eesti esindustes või muudes rahvusvahelistes organisatsioonides. Sama iseloomustab „nooremaid“ eestikeelseid kogukondi Ameerika Ühendriikides ja Suurbritannias (eeskätt Suur–Londoni piirkond), mille eestikeelsed kogukonnad on saanud täiendust rahvusvahelistes organisatsioonides ning ettevõtetes (eeskätt IT alal) töötavate ja ülikoolides õppivate 20–30-aastaste noorte näol. Samas tuleb eeskätt Belgia ja Luksemburgi eesti kogukondade puhul rõhutada asjaolu, et liikmeskonna poolest on need n-ö vahelduva iseloomuga ning pidevalt muutuvad, kuna alalise elanikkonna kõrval on rohkesti neid, kes, tingituna töösuhte laadist või õpingutest viibivad seal ajutiselt. Teisalt eristuvad Belgia, Luksemburg ja kindlasti ka Soome muudest eesti keskustest selle poolest, et on keelelises mõttes rohkem kui teised seotud keele tuumikala, Eestiga, kuna saavad pidevalt vahelduva või uueneva elanikkonna näol tuumikalalt vajalikku toetust juurde. Euroopa Liidu ametliku keelena on eesti keel Belgias ja Luksemburgis institutsionaalses suhtluses ilmselt ka rohkem kuuldav ja nähtav kui kusagil mujal.

4.3. Muutused eesti kogukondades ja eesti keele oskus

Institutsionaalsete tegurite mõjust ei saa mööda vaadata ka Austraalia ja Kanada puhul. Mõlema riigi eesti kogukonnad on viimastel aastatel saanud täiendust 18–30-aastaste (Austraalia) ning 18–35-aastaste (Kanada) eestlaste näol. 2005. aastal jõustus Austraalia töö- ja puhkeviisade kokkulepe; 2010. aastal leppisid Eesti ja Kanada kokku noortevahetuse programmis, mis lubab igal aastal reisimise, töötamise või praktika eesmärgil riiki siseneda 125 Eesti noorel. Alates 2005. aastast on Austraalia väljastanud Eesti kodakondsusega noortele vanuses 18–30 eluaastat 9204 tööviisat, 2015. aastal viibis riigis sel alusel 1270 noort (Välisministeerium 2016). Kanadasse on Eesti meedia andmeil aastatel 2010–2013 tööviisaga reisinud umbes 400 eestlast. Kuna mõlemad riigid pakuvad noortele üsnagi lihtsaid riiki sisenemise võimalusi, on nende populaarsus noorte hulgas mõistetav. Kuigi nii Austraalia kui ka Kanada seavad riigis viibimiseks ranged ajalised raamid (aasta kuni kaks), on paljud noored sinna kas õppimise või töötamise eesmärgil või perekondlikel põhjustel püsivalt elama jäänud. Austraalia ja Kanada nooremad eesti kogukonnad ongi taustalt ilmselt kõige ebaühtlasemad ning tihti on nendesse riikidesse siirdunud kas kohe pärast gümnaasiumi lõpetamist, ametikoolidest või ülikoolidest. Usutavasti on keeleliste valikute osas kõige mitmekeelsemad need kogukonnad, kus eesti keele kõrval (või ka asemel) on peamiseks suhtluskeeleks inglise keel ning kelle identiteet tugineb pigem globaalsetele ja kosmopoliitsetele hoiakutele.

Eesti keskused on peaaegu kõikjal linnakesksed (v.a Venemaal). Koondumine suurlinnadesse on tihendanud kogukondade kohapealset koostööd Eesti saatkondade ja esindustega. Teisalt on paljude eesti keele kõnelejate puhul muutunud nende tunnetuslik side päritolu ja kuuluvusega ning eelistatakse pigem pidada end maailmakodanikuks. Riikides, kus eesti keele kõnelejate arv on suurem (Soome) või mida iseloomustavad suuremad geograafilised vahemaad (Saksamaa, Ameerika Ühendriigid), ei moodusta eesti keele kõnelejad ka ühte ainust kogukonda, vaid jagunevad kas eri piirkondade (sh linnad, linnaosad, küla) või tegevusalade kaupa väiksemateks kogukondadeks. Seega võib ühes riigis eksisteerida mitmeid eesti (keele) keskusi.

Kogukondade sisemist toimimist ja eesti keele säilimist on väljaränne mõjutanud kaheti. Juurdetulijad on liitunud pagulaspõlvkondade loodud struktuuridega, võttes omaks ja jätkates kogukondades aastakümnete jooksul väljakujunenud tegevusi omakultuuri- ja haridusloomes ning muudel ühiskondlikel aladel. Siinkohal on heaks näiteks Ameerika Ühendriigid, Kanada ja Rootsi, mis esindavad järjepideva, toimiva professionaalse tegevusega kogukondlikke struktuure (seltsid, koolid, lasteaiad), mille tegevuses juhendatakse ühistest eesmärkidest, väärtustest ja arusaamadest eesti keele arendamisel ja korraldamisel. Kõikjal pole uute tulijate liitumine mõistagi nii valutult läinud või ehk pole

üldse õnnestunud, mistõttu on vanade struktuuride kõrval tekkinud uusi (nt Soomes, Saksamaal, Suurbritannias). See iseloomustab eriti Soomet, kus institutsionaalsete kultuurikorraldajate kõrval on aktiivset kultuurialast tegevust alustanud erarahastust kasutavad aktiivrühmad, kes korraldavad ülesoomelisi ühisüritusi (jaanituled, klubiüritused jne) ning vahendavad Soome eesti muusikuid, teatrietendusi jne.

Traditsiooniliste kogukondade kõrval on tekkinud n-ö virtuaalkogukonnad, s.t eri riikide või sama riigi eri piirkondade eesti keele kõnelejaid koondavad suhtlusgrupid sotsiaalmeedias (ennekõike Facebookis). Näiteks Soomes elavate või Soomega seotud eesti keele kõnelejate peamiseks suhtlus- ja teabekanaliks on rohkem kui 33 000-liikmeline suhtlusgrupp Facebookis (Fin-Est Eestlased Soomes). Keelekasutuse toetajana on virtuaalkogukondadel kanda oluline roll: need loovad platvormi eestikeelseks suhtluseks, suurendavad ja toetavad eesti keele kasutamise võimalusi, sh keele kirjalikku kasutust, võrgustike avatus tagab keelekasutuse mitmekesisuse. Veebiruumi laienenud suhtluskeskkonnad vahendavad uusi kontakte ning aitavad säilitada kontakte lähivõrgustikega, vähendades samal ajal ruumilist ja ajalist distantssi Eesti ja eesti keelega. Siiski: kuigi piltlikult öeldes on Eesti ja eesti keel mõne kliki kaugusel, eeldab see juurdepääsu veebile ning selle kasutamisoskust.

Kogukonnad on ka laienenud väljapoole. Eesti kogukondade liikmeteks ei ole üksnes eesti päritolu inimesed, vaid ka estofiilid (nt Soomes, Kanadas, Saksamaal, Suurbritannias) ning kogukondadega muudel asjaoludel seotud – Belgias ja Luksemburgis näiteks eesti keelt oskavad ja selles suhtlevad kolleegid, ametnikud, tõlgid, tõlkijad jne. Ehkki eri rühmade vahelist suhtlust vahendavad pigem inglise, prantsuse või saksa keel, pole selles rollis (nt töökeelena) välistatud ka eesti keel. Sellega jõuame probleemini eesti kõnelejate arvu hindamisel: lähtuda ei saa vaid keelestatistikates esitatust, eesti keele kõneleja ning end eesti keelega seostav võib olla ka see keelekõneleja, kelle jaoks eesti keel on tegelikult võõrkeel.

Eesti keele positsioon on riikide lõikes mõistagi erinev. Näiteks Saksamaa sadade sisserännanute emakeelte seas kuulub eesti keel kõnelejate arvult väikseimate, Soomes jällegi suurimate hulka, saades arvukalt eestikeelselt kõnelejaskonnalt keelele rohkem toetust kui Eestist geograafilises mõttes kaugemal paiknevad kogukonnad. Kuigi ka Belgia ja Luksemburgi kogukonnad jäävad Eestist eemale, on sealsetes keskkondades keel jällegi paremini kaitstud kui mõnes teises kohas: kõnelejaid on küll vähem kui Eestile lähemates riikides, kuid keele kõnelejad on keele tuumikalaga tihedas kontaktis tööalaselt ning eri võrgustike kaudu. Eesti keele kuuldavus ja nähtavus avalikus ruumis on suurim Soomes, eriti Helsingis. Sellest, et eesti keel ja eesti keele kõnelejad on Soomes lõplikult kanda kinnitanud,

andsid kõige selgemalt märku Eesti sotsiaaldemokraatliku erakonna riigikogu valimiste (2015) eestikeelsed välireklaamid Helsingi kesklinnas.

4.3.2. Eesti keele oskus ja keelevalikud

Üksikisiku tasandil mõjutavad kõneleja keeleoskuse arengut kohapealsete eestikeelsete võrgustike olemasolu ja kõneleja juurdepääs neile, eestikeelse hariduse ja kultuurisündmuste kättesaadavus, isiklikud kontaktid Eestiga ning suhtumine ja hoiakud laiemas mõttes. Küsimusele, milline on või peaks olema väljaspool Eestit elavate eesti keele kõnelejate eesti keele oskuse tase, pole võimalik ühest vastust anda, sest tekib mitmeid küsimusi: mis tasemel keeleoskust ja mis eesmärkidel üldse vajalikuks peetakse, kas väljaspool Eestit elav eesti keele kõneleja peaks tundma eesti allkeeli, murdeid ja erialakeelt?

Väljaspool Eestit elavate eesti keele kõnelejate eesti keele oskust on põhjalikumalt uuritud Rootsi (Raag 2010 ja sealsed viited), Saksamaa ja Soome eesti kogukondades (ELDIA 2010–2013; www.eldia-project.org; vt Praakli 2016, Praakli 2017).

ELDIA uuringus osales 171 Soomes ja 71 Saksamaal elavat eesti keele kõnelejat. Kuigi enamik (rohkem kui 90%) pidas oma emakeeleks eesti keelt, polnud eeskätt vanima põlvkonna jaoks ajalise ja geograafilise distantsi tõttu keele tuumikalaga emakeele määratlemine alati lihtne. Mitmete Saksamaal ja Rootsis sündinud või üles kasvanud respondentide suhe eesti keelega oli oluliselt tugevam kui nende tegelik keeleoskus ning kuigi riigi enamuskeelt (saksa, rootsi) osati paremini kui eesti keelt, määratlesid respondendid enda keelelist identiteeti eesti keele kaudu. Seega võib eesti keel olla identiteedi osa ka siis, kui kõneleja ei räägi seda emakeelena (lähemalt Praakli 2016: 47–49 ning sealsed näited ja kommentaarid intervjuudest).

Eesti keele oskuse taseme hindamiseks paluti kõiki del uuringus osalenutel valida viie etteantud valiku seast see hinnang, mis vastanu arvates tema eesti keele oskuse taset kõige paremini iseloomustab. Valikuteks olid: „vabalt“, „hästi“, „mõnevõrra“, „halvasti“ ja „üldse mitte“. Kõiki keele osaoskusi – arusaamine, lugemine, rääkimine, kirjutamine – paluti hinnata eraldi. Eesti keele kõrval paluti hinnata ka mõlema riigi enamuskeele (soome, saksa), inglise keele ja teiste võõrkeelte oskust.

Uuringus osalenud eesti keele kõnelejad arvasid suuremalt jaolt, et oskavad eesti keelt kõikide osaoskuste lõikes üldiselt kas „vabalt“ või „hästi“. Kõrgeimad hinnad anti arusaamisoskusele, mõnevõrra madalamad kirjutamisoskusele.

Peaaegu kõik vastanud arvasid, et saavad eesti keelest aru „vabalt“ (92% Soome, 94% Saksamaa) või „hästi“ (8% Soomes, 1% Saksamaal), üksikud pigem „halvasti“ (4% Saksamaa). Ka suutlikkusele eesti keeles rääkida ja lugeda anti kõrgeimad hinnad. Enamik vastuist loeb (90% Soome, 94% Saksamaa) ja räägib eesti keelt raskusteta (89% Soome; 94% Saksamaa). Madalamad hinnad anti kirjutamisoskusele, kuigi ka selle osaoskuse puhul arvas enamik, et kirjutab eesti keeles „vabalt“ (82% Soome; Saksamaa 84%) või „hästi“ (14% Soome, 13% Saksamaa).

Tabel 4.3.1. Soome: Eesti keele kõnelejate hinnangud eesti keele oskusele

Eesti keel	Vabalt	Hästi	Mõnevõrra	Halvasti
Arusaamine	92,0%	8,0%	–	–
Lugemine	90,0%	9,5%	1,0%	–
Rääkimine	89,0%	10,0%	1,0%	–
Kirjutamine	82,0%	14,0%	4,0%	–

Allikas: ELDIA (2010–2013) uuring.

Tabel 4.3.2. Saksamaa: Eesti keele kõnelejate hinnangud eesti keele oskusele

Eesti keel	Vabalt	Hästi	Mõnevõrra	Halvasti
Arusaamine	94,0%	1,0%	–	4,0%
Lugemine	94,0%	3,0%	–	3,0%
Rääkimine	94,0%	3,0%	–	3,0%
Kirjutamine	84,0%	13,0%	–	3,0%

Allikas: ELDIA (2010–2013) uuring.

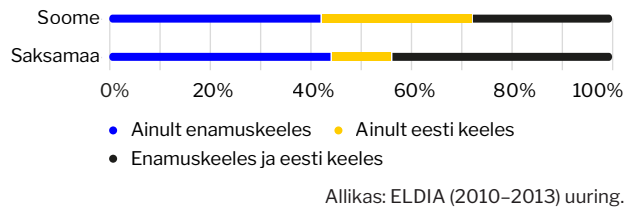
Kõnelejale harjumuspärase keeleolukorra muutumine ning vajadus sihtriigi enamuskeele omandamise järele tõstatab varem või hiljem küsimuse emakeele isiklikust tähendusest ning seda puudutavatest valikutest: kas ja kuidas tagada keele põlvkondlik ülekandmine või kas seda üldse teha? ELDIA tulemustele toetuvalt kasutavad ligi pooled (42%) Soome eestlastest partneriga (abikaasa, elukaaslane) kas ainult soome keelt või mingit muud võõrkeelt; veidi rohkem kui veerand (28%) suhtleb kahes keeles, enamasti soome ja eesti keeles; 30% ainult eesti keeles. Saksamaa eestlaskonna seas kasutati ligi pooltel juhtudel (44%) vähemalt kahte keelt, millest üks oli saksa keel, teine enamasti eesti keel (mingis ulatuses või ülesannetes), teist samapalju (43%) suhtles partneriga kas ainult saksa keeles või mingis muus võõrkeeles, eesti keelt kasutas partneritevahelise ainsa suhtluskeelena 13% vastanuist.

Keele põlvkondliku ülekande osas on mõistagi olulisim see, millises keeles suhtlevad vanemad oma lastega. Saksamaal kasutasid lapsevanemad lastega enamasti ainult eesti keelt (u 50% vastanuist), 30% saksa ja eesti keelt, 20% ainult saksa keelt. Soome puhul oli ülekaalus

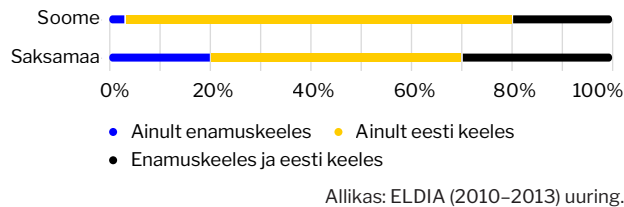
4.3. Muutused eesti kogukondades ja eesti keele oskus

Joonis 4.3.1. Suhtluskeele valik partneriga

Allikas: ELDIA (2010–2013) uuring.

Joonis 4.3.2. Suhtluskeele valik lapsega/lastega

Allikas: ELDIA (2010–2013) uuring.

(77%) ainult eesti keele kasutamine, 20% soome ja eesti keelt, ainult soome keelt kasutas viis eesti keele kõnelejat (3%).

ELDIA ühe lõppjärelendusena jäi kõlrama, et Soomes ja Saksamaal elavad eesti keele kõnelejad peavad nii suulises kui ka kirjalikus suhtluses eesti keele oskust väga heaks, kuid napib võimalusi (kus, kellega, millal) ja vahendeid eesti keele kasutamiseks (nt eestikeelse ilukirjanduse, trükimeedia ja õppematerjalide kättesaadavus, juurdepääs õpetuskohtadele, kultuuriüritustele jne). Nagu tulemustest nähtub, on Saksamaal ja Soomes elavate eesti keele kõnelejate peresisesed keelevelikud enamasti mitmekeelsed, ainult eesti keele või ainult uue sihtkeele kasutamine on harvem kui kahe või enama keele kõrvuti kasutamine. Tõsi: ka ainult eestikeelse suhtluse järele on perede valikutes vähem ruumi.

Kuigi sõjajärgsete eesti kogukondade (eeskätt Rootsi, Ameerika Ühendriigid, Kanada, Inglismaa, Saksamaa) liikmete keelelised valikud annaksid 60–70 aasta pikkust ajaperioodi silmas pidades väärtuslikku teavet eesti keele kõnelejate keelelise käitumise ning keelehoiakute kohta, puuduvad selleks järjepidevalt kogutud keeleandmed. Üksikuid uurimusi, mis aitavad üldpilti täiendada, siiski leidub (Praakli ja Viikberg 2010).

Üksikasjalikke andmeid eri põlvkondade eesti keele oskuse taseme ja kasutuse kohta leidub näiteks Rootsi eestlaskonna kohta. Kuigi eelmised uuringud jäävad aastakümnete taha (1981–1982; Raag 2010 ja sealsed viited), pole põhjust arvata, et põlvkondade lõikes võiks rootsi ja eesti keele kasutuse suhe olla praegu muutunud. Rootsi eestlaskonna eesti keele oskuse tase on olnud ebahütlane nagu mujalgi: vanem põlvkond (s.t Eestis sündinud ja hariduse omandanud) valdab eesti keelt paremini ja sujuvamalt kui rootsi keelt, Rootsis sündinud ja hariduse omandanud kõnelevad paremini rootsi keelt. Mida noorem kõneleja, seda piiratum on tema eesti keel nii grammatiliselt kui ka sõnavaraliselt ning vastupidi: mida vanem kõneleja, seda puudulikum

on tema rootsi keele oskuse tase (Raag 2010: 402 ja sealsed viited). Keelevelikute lõikes on eesti ja rootsi keele igapäevase kasutuse suhe tasakaalus vanemal põlvkonnal (sündinud ja omandanud hariduse Eestis), nooremaid põlvkondi (saabunud lapsena või sündinud Rootsis) iseloomustab tugev rootsi keele kasutuse ülekaal. Kui vanema põlvkonna keelejuhtidest kasutas eesti keelt iga päev 92%, siis noorematest vastavalt 54% ja 53%, umbes veerand vastanuist (23% ja 31%) vaid mõni kord nädalas (Raag 2010: 401).

Ka Ameerika Ühendriikide pagulaskogukondade esimest põlvkonda iseloomustab eesti keele kõrge väärtustamine ning orienteeritus keele säilitamisele, prestiižne on purism. Noorema põlvkonna jaoks on keeleoskus küll oluline, kuid mitte tingimata primaarne, keelel on rohkem sümboolne (integratiivne) kui praktiline (instrumentaalne väärtus (Kivik 2010: 227–228)). Põhja-Inglismaa eesti kogukondade mitmekeelsust uurinud Katrin Hiitami (2010: 320–321) tulemused räägivad samadest tendentsidest: esimene põlvkond väärtustab ja tähtsustab eesti keelt, teine põlvkond oskab eesti keelt juba suhteliselt piiratult, inglise keelest on kujunenud dominantne keel; teise ja kolmanda põlvkonna suhtluses minnakse sageli üle ühelt keelelt teisele; vanemajäreltulijate vahelises suhtluses on kasutusel mõlemad keeled (vanemal eesti, nooremal inglise). Täielikult kakskeelseks peavad end mõne teise, kuid mitte esimese ega kolmanda põlvkonna esindajad; esimese põlvkonna domineerivaks keeleks on eesti, teisel ja kolmandal inglise keel (Hiitam 2010: 320–321).

Seega võib ka pagulaspõlvkondade näitel rääkida keelevahetusest nooremates põlvkondades, mis omakorda tähendab seda, et ka keele kestlikkuse jaoks tarviline vundament, nagu omakeelsete institutsioonide loomine (koolivõrgustik, seltsid ja ühingud, kodanikuaktivism, piirideülene koostöö eri keskuste vahel, keele ja kultuuri kõrge väärtustamine) ei pruugi olla piisav keele kestlikkuse ning põlvkondliku ülekande tagamiseks, vaid ka nendes tingimustes teisesid juba teise põlvkonna etniline ja keeleline identiteet ja keeleoskus väga kiiresti. Kuigi eesti keelele oli suuremates pagulaskeskustes institutsionaalne toetus tagatud, olid paljude kõnelejate silmis (vt näited 1–2) eesti keele puhul esindatud vaid integratiivsed omadused ehk tunnetuslik side keelega, kuid vajaka jäi instrumentaalsetest, nagu keele kasu, kasulikkus ning väärtus laiemas mõttes (nt tööturukeelena), mõningatel juhtudel ka valitsenud poliitiline olukord, nagu on peresisesed keelevelikuid selgitanud mitmed pagulaspõlvkondade esindajad (Praakli 2016: 60, 64).

- (1) Milleks eesti keelt õppida, kui Eesti on okupeeritud maa?
- (2) See ei olnud populaarne kuuekümnendatel aastatel, seitsmekümnendatel aastatel, ei olnud populaarne. Lihtsalt sa pidid sulama sisse, see oli nii Rootsis kui ka Saksamaal.

Vaadakem Eestist väljarännanute keelelisi arenguid laiemas kontekstis, Austraalia ja Rootsi soomekeelsete kogukondade näitel. Austraalia soomekeelsete kogukondade uurija Magdolna Kovácsi (2004: 217–218) andmed viitavad nooremates põlvkondades selgele keelevahetusele inglise keele kasuks: kui enamik (74%) esimesest põlvkonnast kasutas argisituatsioonides peamiselt soome, siis teine põlvkond ülekaalukalt (79%) inglise keelt. Märke austraaliasoomlaste keelevahetusest võis Kovácsi hinnangul täheldada juba aastakümneid tagasi, mil soome keele oli inglise keele vastu vahetanud 25% esimesest, 41% teisest ning valdav enamik (93%) noorematest põlvkondadest.

Heitkem pilk ka rootsisoomse keele seisundile. Eeskätt majanduslikest põhjustest tingitud väljaränne Soomest Rootsi algas 1960. aastatel. Esimese ja teise põlve rootsisoomlaste arv on umbes 446 000 (Ilmasti 2006: 15–16 ja sealsed viited), soome keele rääkijaid on meedia andmeil hinnanguliselt umbes 200 000 (MTV 2016). Huss ja Wande (2007: 287) peavad rootsisoomse keelt ohustatud keeleks: suur osa rootsisoomlastest on õppinud esimese keelena soome keelt ning seostab seda rootsisoomse identiteediga, kuid kasutab igapäevaelus rootsi keelt, mida osatakse paremini kui soome keelt. Seost võib näha ka vanusega: soome keele kõnelejad on ennekõike vanemad inimesed. Sally Boydi uuringule tuginevalt (viidatud Huss ja Wande 2007: 287–288 järgi) on keelevahetus käimas teises ja kolmandas põlvkonnas, eriti noorte hulgas. Laste keelevalikute osas oli soome keele positsioon halvim nendes peredes, kus vanemad rääkisid erinevaid emakeeli (soome ja rootsi). Samas viitavad mitmed uurimused soome keele väärtustamise tõusule viimastel aastakümnetel (lähemalt Ilmasti 2006: 19–20). Selleks on mitmeid põhjusi: soomekeelse koolihariduse ja mitmekeelsuse hindamine, soome keele kasutamise suurenemine hariduses, meedias ja mujal avalikkuses ning teadushuvi tõus rootsisoomse keele vastu (Ilmasti 2006: 19–20 ja sealsed viited).

4.3.3. Eesti keele õpetamine

Eesti keele ja kultuuri toetamiseks on loodud kõikides suuremates kogukondades mitmeid struktuure, mis on üles ehitatud eeskätt laste keelelisi vajadusi silmas pidades. Eesti keele ja kultuuri õppimise võimalusi pakuvad nii kohalikud eesti seltsid, nädalalõpukoolid, lasteringid, lasteaiad, täienduskoolid, rahvaülikoolid ja keeltekoolid. Eesti keele õpet pakuvad ka mitmed üldhariduskoolid Soomes, Rootsis, Lätis ja Venemaal, Euroopa Koolid Belgias, Luksemburgis ja Saksamaal ning umbes 30 kõrgkooli-ülikooli. Eesti keele õpe toimub erinevates vormides ja mahus ligi sajast õpetuskeskuses üle maailma. Õpetuskeskuste detailse loetelu leiab Eesti Instituudi veebilehelt.

Kui „vanades“ kogukondades on eestikeelse hariduse korraldamisel aastakümnete jooksul välja kujunenud toimivad haridusstruktuurid (nt Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Rootsis, Suurbritannias, Taanis, Teise maailmasõja järgselt paarkümmend aastat ka Saksamaal), mis on taganud eesti keele õpetamise järjepidevuse ning harjumuspärastanud eesti keeles suhtlemist, siis uute kogukondade puhul (eeskätt Soome) on eesti keele õppe korraldus alles selgemaid jooni võtmas, kuigi nii mõneski „uemas“ kogukonnas on eesti koolid tegutsenud juba kümmekond aastat. Nii näiteks avati Euroopa Liidu idalaienemise järgselt eesti kool Hamburgis, mõned aastad hiljem Berliinis, Frankfurdis ja Kölnis; aastal 2011 Brüsselis.

Haridusstruktuuride olemasolu ja kättesaadavuse osas on praegu kõige haavatavamas seisus eesti keele kõnelejate arvult suurimas riigis, Soomes elavad eestlased. Samas tuleb tõdeda, et eriti just n-õ hilisemad sisserännanud ei pruugi ka olla kursis keeleaktivistide tegevusega, niisamuti ollakse vähem (või üldse mitte) teadlikud haridusvaldkonna seadusandlusest ning oma õigustest emakeelse hariduse saamisel. Soome üldhariduskoolidest on eestikeelses aineõppes võimalik õppida vaid Latokartano põhikoolis Helsingis, mille soome-eesti kakskeelse õppe suunal õpib umbes 120 eesti taustaga õpilast (Latokartano kooli andmed aastal 2015). Helsingis tegutseb eestikeelne eralasteaed (Annin lastentarha) ning on mitmeid mängu- ja lauluringe. Soome riik toetab ka sisserännanute laste oma emakeele õpet (maht kaks tundi nädalas).

Välisriikides elavate eesti keele kõnelejate keeleoskuse ja keeleõppe toetamise seab üheks tegevusemärgiks ka „Eesti keele arendamise strateegia 2011–2017“. Selles nimetatakse meetmeid eesti keele oskuse säilitamiseks ning kirjeldatakse tegevus- ja toetusviise õppe korraldamiseks. Välisriikides elavaid eesti keele kõnelejaid toetab Eesti eeskätt rahvuskaaslaste ja eesti keele akadeemilise välisõppe programmi kaudu. Toetustegevust korraldavad, vahendavad ja rahastavad haridus- ja teadusministeerium, kultuuri- ja välisministeerium, Eesti Instituut, kohapealsed institutsioonid välisriikides (kohalikud omavalitsused, kultuuri- ja haridusosakonnad, seltsid jne). Eesti riigi rahastatud tegevusest võib nimetada õppematerjalide ning haridus- ja kultuuriprojektide rahalist toetamist (keelelaagrid, ekskursioonid) ning õpetajate täiendkoolituste ja teadusürituste korraldamist. 2014. aastal alustas Helsingi Eestikeelse Hariduse Seltsi eestvedamisel tegevust Üleilmakool, mis pakub e-õppe vormis kursuseid (eesti keel, kirjandus, ajalugu, maatundmine, matemaatika) väljaspool Eestit elavatele 5.–9. klassis õppivatele eesti keelt kõnelevatele õpilastele. 2016. aastal õppis Üleilmakoolis 125 eesti päritolu õpilast paarikümnest riigist.

Kokkuvõte

Keeled muutuvad ja arenevad vastavalt nende kasutajate vajadustele keskkonnas. On selge, et mingites kogukondades keel säilib või säilib paremini, teistes on olemas eeldused keelevahetuseks (elukeskkond, suhtlusvõrgustike puudumine, hoiakud, perekondade keelepoliitika, geograafiline distants keskustega jne). Seda, milliseks kujuneb eesti keele tulevik ühes või teises keskkonnas, on keeruline ette näha. Heaks peeglikuks võiksid olla sõjajärgsed pagulaskogukonnad, mis lubavad ennustada, milline võib olla eesti keele elukäik võõrsil: kas ja millistes kogukondades ja millistel tingimustel on suudetud tagada keele säilitamiseks vajalikud tingimused ning seeläbi keele edasikestvus. Samas tuleb aga meeles pidada, et sõjajärgsete pagulaskogukondade poliitiline ja sotsiokultuuriline situatsioon oli sootuks teistsugune ning ennast tunti Eesti Vabariigi järjepidevuse edasikandjana, mille üheks oluliseks tähistajaks oli ka eesti keele kõrge väärtustamine ning identiteedi peamiseks tunnuseks pidamine. Ja nagu on teada, ei suutnud ka need tegurid takistada juba teises põlvkonnas eesti keele oskuse vähenemist, kadu ning enamuskeelele üleminekut.

Kuigi eesti kogukondades kasutatakse omavahelises suhtluses üldiselt ikkagi eesti kõnekeelt, mille kasutamist toetavad ka tugevad eestikeelsed lähivõrgustikud, nähtub mõneti vastuoluline suhe sama põlvkonna esindajate hoiakutes ja arusaamades emakeele ülekande olulisuse osas lastele. Perekondade keelepoliitikates jääb laste eesti keele kasutamise toetamine tihtipeale pigem teisejärguliseks küsimuseks ning põhirõhk suunatakse uue riigikeele kiirele õppimisele ja enamuskeelsete võrgustike loomisele. Kuigi lastega suheldakse eesti keeles (või tehakse seda mingil määral), ei peeta alati oluliseks või ei osata näha vajadust keeleoskuse teadlikuma arendamise järele (nt osavõtt eesti keele tundidest ja keelelaagritest, eestikeelse kirjanduse ja meedia tarbimine, kultuuriüritustel osalemine jne). Eesti keele püsimise osas ongi üheks võtmeküsimuseks eesti keele põlvkondliku ülekande õnnestumine: vanemate suutlikkus ja soov keelt edasi anda ning laste soov keelt vastu võtta. Keele püsimise suurimaks ohustajaks on laste kõrvalejäämine, kaugenemine või eemaldumine keelest, teisisõnu: see, milliseks kujuneb laste kui keele potentsiaalsete edasiandjate suhe eesti keelega. Üheks võtmeteguriks on ka isiklike suhtluskontaktide olemasolu, Eesti külastamine, regulaarne suhtlus Eestis elavate sugulaste-sõpradega.

Keel kestab edasi, kui selle kestmiseks on loodud vajalikud tingimused. See tähendab vaimset ja finantsilist toetust kogukondadele, nende liikmete teavitamist ja motiveerimist, keele- ja kultuurialaste tegevuste toetamist (keeleõpe, kultuuriüritused, estofiilide tegevus jne), kogukondade institutsionaalset arendamist, kodaniku-

algatuste ning aktiivrühmade laiemat toetamist ja nende tegevuse tunnustamist. Võtmeteguriks võib osutada ka Eesti riigi kohalolu tunnetamine.

Viidatud allikad

- Destatis (2015). *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters*. Fachserie 1 Reihe 2. 2014. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt: Wiesbaden.
- Ethnologue (2017). Ethnologue. Languages of the World. <https://www.ethnologue.com>.
- Hietam, K. (2010). Eestlased ja eesti keel Põhja-Ingliismaal. – Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg (toim.). *Eestlased ja eesti keel välismaal*, 305–340. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Huss, Leena ja Wande, Erling (2007). Orastava emansipaatio? – Marianne Junila ja Charles Westin (toim.). *Kahden puolen Pohjanlahtea II. Pohdintoja siirtolaisuudesta, vallasta ja merkityksestä*, 253–297. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ilmasti, L. (2006). Ruotsinsuomen ominaispiirteitä. Näkökulmana mahdollisten paluumuuttajien kielellinen sopuettuminen ja sen tukeminen. *Web Reports no 16. Siirtolaisuusinstituutti. Pro gradu -tutkielma*. http://www.siirtolaisuusinstituutti.fi/files/pdf/webreport/webreport_016.pdf.
- Kovács, M. (2004). Australiansuomalaiset kielenvaihdon kynnyksellä. – *Virittäjä* 2, 200–223.
- Kälissaar, T. (2010). Eestlased ja eesti keel Saksamaal. – Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg (toim.). *Eestlased ja eesti keel välismaal*, 433–452. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- MTV (2016). Suomen kieli katoaa Ruotsista? Kielitaito ei ole säilynyt muuttajien lapsilla eikä lapsenlapsilla. <http://www.mtv.fi/uutiset/kotimaa/artikkeli/suomen-kieli-katoaa-ruotsista-kielitaito-ei-ole-sailynt-muuttajien-lapsilla-eika-lapsenlapsilla/5833550>.
- Praakli, K. (2016). Eesti keel Saksamaal. *ELDIA uurimisaruanne. Studies in European Language Diversity* 30.2. Wien: Austria. <https://phaidra.univie.ac.at/view/o:439341>.
- Praakli, K. (2017). Eesti keel Soomes. *ELDIA uurimisaruanne. Studies in European Language Diversity* 29.2. Wien: Austria. Ilmumas.
- Praakli, K. & Viikberg, J (2010). Eestlased ja eesti keel välismaal. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Raag, R. (2010). Eestlased ja eesti keel Rootsis. – Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg (toim.). *Eestlased ja eesti keel välismaal*, 385–430. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- REL (2000). Statistika andmebaas. Rahva ja eluruumide loendus. Rahvus. Emakeel. Võõrkeelte oskus. RL223: RAHVASTIK ELUKOHA JA EMAKEELE JÄRGI. http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2000/15Rahvus._Emakeel._Veerkeelte_ oskus/15Rahvus._Emakeel._Veerkeelte_ oskus.asp.
- REL (2011). Rahva- ja eluruumid loendus 2011. Eestis räägitakse emakeelena 157 keelt. http://www.stat.ee/64628?parent_id=32784.
- Tilastokeskus (2016). Tilastokeskusten PX-Web-tietokannat→Px-Web StatFin→Väestö→Väestörakenne. <http://www.tilastokeskus.fi/tup/tilastotietokannat/index.html>.
- Välisministeerium (2016). Austraalia. <http://www.vm.ee/et/riigid/australia?display=relations#eestlased>.